

JUDITA ŠALGO (1941)

"...alkotókedvvel átítatott egymás iránti érdeklődés..."

Először az életéről kérdezném — hol született, mik voltak első élményei?

1941. február 6-án születtem Újvidéken. Amikor nem sokkal ezután a magyar megszálló sereg elfoglalta a várost, anyám rávett egy fuvarost (nem annyira szép szóval, mint inkább pénzzel), hogy vigyen bennünket Temerinbe, a rokonokhoz. Rossznyelvek, vagyis a családi legenda úgy meséli, hogy anyám a nagy pánikban és fölfordulásban a lábamnál fogva, fejfelé cipelt, s így az én életutam fordítva kezdődött el. Negyvenkettő januárjában, a razziák ideje alatt szerencsénkre ismét Újvidéken voltunk: Temerinben a tisztogatás alaposabb és radikálisabb volt. Életbenmaradásunkat főleg annak köszönhattük, hogy házmesterünk nem volt rosszindulatú ember, sem fanatikus antiszemita. A csendőrök házról házra járva kutattak a zsidók és más gyanús elemek után. A házmesteréknek olyan idős gyermekük volt, mint én, s anyám sok hasznos gyermekgondozási tanáccsal látta el őket. Egy hónappal később röpiratterjesztés vádjával letartóztatták édesapámat és a szegedi Csillag-börtönbe vitték, ahol tíz hónap fegyházbüntetésre ítélték. A büntetés lejárta után Ukrajnába került kényszermunkára, s itt, egy Don melletti munkatáborban végkimerültségében lelőtték. A keleti fronton a német és magyar seregek tízezerszámra toltak maguk előtt ilyen munkáscsapatokat — antifasisztákat, kommunistákat és zsidókat, akiket rövidebb-hosszabb magyarországi raboskodás után aknamezők tisztítására vetettek be. E poklot kevesen élték túl. Erről valamennyit megtudhattam két, nálunk megjelent krónikából, de igazi képet e borzadályról csak akkor nyertem, amikor elolvastam Konrád Györgynek *A vesztes* című regényét, amelyet pár éve Belgrádban is megjelentettek. 1944 tavaszán édesanyámat is deportálták a németországi Bergen Belsenbe. Közvetlenül előtte engem Szabadkára vitt, és egy magyar nőnél, egyik rokonunk fiatal özvegyénél rejtett el. Lelkemre kötötték, hogy Annuskát (így hívták a fiatalasszonyt) édesanyámnak kell szólítanom, s a tényleges igazságot senkinek sem szabad tudnia. Noha Annuskát akkor láttam először, fölfogtam, hogy ennek így kell lennie. Sok gondot is okozott neki jelenlétem, különösen Kishegyesen, ahol a szüleinél meghúzódva ezt a háborús évet töltöttük. A faluban sokan elítélték amiatt, hogy zsidógyereket rejteget, de szerencsénkre az ügy ennyiben maradt. Így aztán az utolsó háborús év, úgy mond, illegalitásban múlt el felettem. Anyám túlélte a koncentrációs tábort, hazatérve visszavett Annuskától és leköltöztünk Újvidékre. Nehéz volt elhagynom fogadott anyámat, mert nagyon megszerettük egymást. Annuska később férjhez ment, lánygyerek után áhítózott, de két fia született. Egy évvel a felszabadulás után édesanyám is házasságot kötött. A háború sok családot, életet földülít, s ezek az emberek most megpróbálták új jövőt kezdeni. De elsősorban talán egzisztenciálisan — így maradtam én egyke. Mostohaapám adoptált, s én, a született Judita Manheim Judita Šalgóként folytattam az életem. A szüleim szerb iskolába íratlak, s valójában itt tanultam meg e nyelvet. Idővel ez az újonnan befogadott nyelv vált a kifejezési eszközömmé. Nem felejtettem el a magyart sem, de olyan szinten beszélem, mint hat-hét éves koromban, hisz később nem állt módomban fejleszteni, gazdagítani tudásomat. Fordítási munkámból kifolyólag, igaz, bővült a szókészletem, de ez

passzív ismeret. Lám, ez az eredetileg magyar nyelven készült interjú is változtatásra és javításra szorult. Az újvidéki gimnázium elvégzése után a belgrádi világirodalmi tanszékre iratkoztam. Jugoszlávia ezekben az években nyitott volt a világ felé. Mi, a tanszék hallgatói úgy éreztük, ez a világ miránk vár.

Az Ön belgrádi egyetemi éve alatt mely folyóiratok, szellemi irányzatok voltak a legújabbak, legdivatosabbak? Kik voltak akkor a legkeresettebb, legnépszerűbb írók? Mennyire hatott Önre ez a szellemiség és mennyire kötődött már ekkor, fiatalon az irodalomhoz?

Belgrád a hatvanas években igen intenzív szellemi életet élt. A fő áttörés valójában már egy évtizeddel azelőtt lejátszódott: a Tájékoztató Irodával való szembehelyezkedés és a szocrealista doktrína megtagadása az irodalomban és a művészetekben. E modern és új fölfogás egyik fő központja a *Delo* című irodalmi folyóirat volt. Ezidőben, egyetemi éveim alatt a főváros, de egész Jugoszlávia is a nagyvilág kultúrája, művészete felé fordult. Sok fordítás jelenik meg, és újra kiadják a jelentős világirodalmi munkák háború előtti átültetéseit. Ekkor jelent meg például Joyce *Ulyssese* is, egyedül ekkor az eltelt több mint huszonöt év alatt! Faulkner, Virginia Woolfot olvastunk — Camus és Sartre már korábban is hozzáférhető volt szerb-horvát nyelven —, és a hallgatólagos tilalom árnyékából előderengett a titokzatos Kafka is... A fővárosban pár évvel korábban látható volt egy modern amerikai festészetet felölelő kiállítás, az amerikai könyvtár pedig tömve volt modern művészeti szakkönyvekkel. Belgrádban működött az úgynevezett Mediálék nevű csoport, amely fölelevenítette hazánkban a szürrealizmus tapasztalatait. Kérdi, mi volt a legmodernebb? A legmodernebb volt, szerintem, modernnek lenni, mindenáron. Mégha ez az időszak az előzőhöz képest nyugalmasabb is volt, az első összefoglalások periódusa, amelyben Davičo vagy Vasko Popa radikálisan felforgató költészete mellett már megjelenhetett Branko Miljković neoszimbolista és összhangzatos szonettje is. A fiatal költők közül Matija Becković, Branislav Petrović, Ljubomir Simović és Milovan Danojlić álltak az érdeklődés középpontjában. A fontosabb prózai törekvések még csak sejtetik magukat: Bora Cosić, Danilo Kiš, Miodrag Bulatović, Mirko Kovač, David Filip izgalmas elsőkötetel jelentkeztek. Abban az időben nekem az új könyvek, szerzők helyett többet jelentettek a régiek: Platonnal foglalkoztam, a görög tragédiákkal, egyáltalán az antik irodalommal való találkozás kötött le. Akárcsak kollégáim több nemzedékének java, ezt az élményt javarészt Nikola Milošević professzorunknak köszönhettem. Vagyis engem elsődlegesen olvasmányélményeim vonzottak az irodalomhoz. 1962-ben megjelent az első verseskötetem az újvidéki *Matica Srpskánál* — tehát az irodalom mellett döntöttem, s minden művészeti tapasztalatom, a zene, a balett, a képzőművészet és az építészet iránti érdeklődés ennek rendelődött alá. Lehet, hogy zenei adottságaim erősebbek voltak, de tekintettel nyelvi életrajzomra, a nyelvvel való munka külön kihívást jelentett számomra. Iskolába kerülésemtől az új nyelv elsajátítása nemcsak a többi gyerekkel való érintkezés feltétele, hanem az önigazolás egy módja is volt. Valószínűleg ez a nyelvi hátrányhelyzet terelt az irodalom felé. A harc a nyelvvel, s a nyelven keresztül a világgal életmódommá vált.

Érzett-e már vonzódást az avantgárd irodalom iránt, abban az időben amikor az első kötete megjelent? Ebben az időben mi vonzotta, milyen irodalom érdekelte, függetlenül Belgrádtól?

A művészeti avantgárral, s egyáltalán a modern művészeti törekvésekkel való találkozásom későbbre esik, s elsősorban képzőművészeti és zenei irányultságú. Művészeti avantgárd alatt egy meghatározott fogalmat, az úgynevezett történelmi avantgárdot értem, azt a művészeti-szociális projektumot, amely villanásnyi időre az Októberi Forradalom után jelentkezett, de amely villanás fényében a művészetben egy s más mindörökre megváltozott. A huszadik században természetesen nem ez volt az egyetlen fontos művészeti fordulat, de az alkotók számára megkerülhetetlenné vált, hogy az általános és sokszoros vizsgálódások és gyanúk időszakában időnként saját művészetüket is vizsgálatnak vessék alá: az eszközt, a módszert és a modelleket, vagyis a nyelvezetet, az eljárást, a formát. A művészet önmagával, önnön nyelvével való elfoglaltságának periódusa az úgynevezett avantgárd művészet időszaka. E jelenségek, bármennyire lenyűgözöden hatnak, valójában szükséges rosszzat jelentenek: válság és a válság meghaladása, destrukció és rekonstrukció, rombolás és építés egyazon művön belül. Én ekkoriban izgatottan olvastam a modern európai költőket, mindegyiket a francia lírát Rimbaud-tól Mallarméig, fölfedeztem a romboló dadaizmust és a szürrealisták irodalmi kísérleteit. A háború előtti Belgrád igen erős és egyéni színhelye volt a szürrealizmusnak, s ennek nyomai még az én egyetemista éveim alatt is fölfedezhetők, sőt egyes vetületeit följújítták és továbbfejlesztették. Másfelől adva volt a modern európai regény — mi más a Joyce-i mű, ha nem az irodalom öntudatának regénye. Ami engem illet, inkább az évekkel később megjelenő, második könyvem rokon szellemében az avantgárral. Úgy érzem, ez inkább jelent szükséges rosszzat, mintsem valamiféle vonzódást az avantgárd jelenségek iránt. Annak a már említett nyelvi hendikeppből eredő, örökös igénynek a kifejeződése, hogy legyőzzem a nyelvet, akár egy várat, vagy döntögessen és átfalazzam, a magam számára átformáljam a tér- és időlélményeim mintájára.

Újvidékre való visszatérte után Ön az egyik szervezője volt annak az Ifjúsági Tribünnek, amely...

Előzőleg két évig a *Forum* Kiadóban dolgoztam annak a sorozatnak a segédszerkesztőjeként, amely szerb-horvát nyelven magyar műveket jelentetett meg. Amikor azonban 1965-ben idekerültem, ez a vállalkozás, elsősorban anyagi okokból már halódott, s az én munkám főként a jugoszláviai magyar írók munkáinak szerbhorvátra való átültetése volt. A *Forum* e fordításokat belgrádi kiadóháznak engedte át, ezáltal támogatva hazai magyar alkotóink jugoszláviai terjesztését. Az egyik, soronlévő gazdasági reform aztán ezt a sorozatot megszüntette, a *Forum* is fölhagyott íróink népszerűsítésével, és én munka nélkül maradtam.

Emlékszik-e még arra, hogy mely műveket fordította ekkor magyarról szerbhorvátra?

A *Forumban* töltött idő alatt Major Nándor *Dél* című regényét és Németh István *Lepkelánc* című gyermekketetét. A kiadó után, ahol fölös munkaerőként fölmondást kaptam, az újvidéki Ifjúsági Tribünre kerültem. Ez több szempontból is szerencsés körülménynek bizonyult. Először is, munkát már akkor sem volt könnyű találni, s másodsorban, de nem utolsósorban, a Tribünön sokat tanulhattam és számos érdekes alkotót, írókat, művészeket.

filozófusokat, szociológusokat, filmművészeket és kritikusokat ismerhettem meg — mindannyian megfordultak az esteken, előadást tartottak, részt vettek a beszélgetésekben, a bemutatásokon. Egyszóval: mindaz, ami Jugoszláviában friss szellemi és művészeti alkotásnak számított, s különösen a fiatal nemzedéké, a Tribünön bemutatásra került. Az újjvidéki *Tribün* már akkor szép hagyománnyal dicsekedhetett: másfél évtizede a legaktívabb és legvonzóbb központja volt a fiatal, nonkonformista kultúrának. Ezt az időszakot az eleven kulturális integráció, a nem unitarista, hanem az alkotókedvvel átitatott egymás iránti érdeklődés, ismerkedés és barátkozás jellemezte.

Azt mondta az előbb, hogy nemcsak az irodalom érdekelte, hanem más művészetek is. Melyek voltak azok az európai vagy jugoszláv művészeti irányzatok, amelyek a legerősebb hatást gyakorolták Önre?

A művészetek, s elsősorban a vizuális művészetek ezidőtájt erősen intézményellenesek voltak. Akkor is, akárcsak most, az európai és amerikai művészetet a galériák uralták. A lázadás a művészettel való kereskedés ellen irányult. Az alkotók olyan művészetet, olyan műveket szerettek volna létrehozni, amelyet nem lehet birtokolni és áruba bocsátani — ezáltal kérdéssé vált az anyagi érték, és maga a művészet anyagisága. Ahhoz, hogy az áruvá válástól megóvja magát, a művészetnek szintiszta eszmévé kellett lennie. Így hitték és remélték a konceptualisták, annak a művészeti aszkézisnek a képviselői, amelynek kiáltványa más művészeti ágakban, így a költészetben is látható nyomokat hagyott. A konceptualizmust nem értékes eredményei, hanem éppen ellenkező vetületei miatt emelem ki: e mozgalom ugyanis lényegében, ha az elveket következetesen végrehajtjuk, olyan művészet létrehozásán munkálkodik, amelynek célja ön maga korlátozása, lehetetlenné tétele, s végső soron megszüntetése. Ez is egy volt a művészet önmegtisztító irányzatai közül. Hatására megjelentek a különböző művészeti aszkétizmusok: az úgynevezett szegényes művészet, a minimal-art, a land-art és ⁴flāšōnlók, amelyek egy új alakíságot hivatottak előkészíteni. Mert a művészetben (és az irodalomban is) az eszme arra szolgál, hogy kifejlessék és ugyanakkor megkérdőjelezzék, majd magával a művel megtagadják. A jó konceptualista mű olyan, mint egy helyes matematikai képlet, a rossz pedig sekélyes elmésség. A konceptualista művészet és a hasonszórú áramlatok hatására a képzőművészet, az irodalom és a zene között szoros érintkezés jön létre, mintegy átitatják egymást, határformák születnek és elevenednek újra, új művészeti irányzatok, koncepciók, fajták jönnek létre. Eszerint az egész világ, az ember, a természet, a termékek és az emberek közötti viszonyok a művészet médiumává és tárgyává válhatnak. Minden műalkotás és minden ember művész lehet. Úgy érzem, ez a kedves marxi utópia sosem állt közelebb a megvalósítás lehetőségéhez, mint ezekben az években, míg másfelől sosem fészkelte be magát ennyi középszerű és amatőr a művészeti világba, hierarchiába. Nem is csoda, hisz mint már említettem, a művészet fölértékelésének eszméje és lehetősége vált kérdéssé. Egyedül a művészi aktivitás volt fontos. Így mindaz, ami akkoriban a világon és Jugoszláviában történt, a mi Tribününkön is helyet kapott. Az olasz, francia, amerikai művészeti folyóiratok nálunk elérhetőek voltak, a külföldi utak nem kerültek annyiba, mint manapság, így eljuthattunk a velencei Biennáléra, a kasseli Documentára és az új művészetek más, európai szemléire. A rendezvények óriásméretű katlanjában forrtak és összeolvadtak a művészeti jelenségek: festészet, grafika, költészet, film, video és színház újabbnál újabb, ingatag, szinte egynapos formákat termeltek ki, amelyek éppen átmenetiségükben és elmúlásra ítéltségükben voltak izgalmasak. E forrongó katlan körül a

művészek egy teljes nemzedéke állt, itt Jugoszláviában, Újvidéken is, s ittasult meg ennek bődítő kigőzölésétől.

Ezután egy könyvesboltban dolgozott, ami abból a szempontból lehet tanulságos, hogy naprakészen lemérhető, mi az, ami érdekli az embereket, mik a legdivatosabb dolgok, szóval ez egyfajta szociológia...

A könyvesbolt későbbi ügy. Az *Iffjúsági Tribün* után, ahonnan "szófogadatlanságom" miatt távoznom kellett, egy ideig szabadúszóként dolgoztam. Egyszóval; nem kaptam állást. E "szabadságot" fordításra "fordítottam". Végül egy írókollégám közbenjárására tolmácként elhelyezkedtem az Újvidéki Televíziónál. Híreket, tájékoztatókat, jelentéseket fordítottam: kapocsként működtem a tévéhíradó szerb és magyar szerkesztősége között. Ami szép volt. Kevésbé szépek voltak azonban a szövegek, amelyeken dolgoztam: sokszor az írástudás határán, teletömve szólamokkal és közhelyekkel, amelyektől az ember idővel gyomorhurutot és hasonló betegségeket kap. Feladataim közé tartozott még a szerbhorvát nyelvű tudósítások átfésülése is: a tévéhíradó még gyermekcipőben járt, a tudósítószolgálat emberei képzetlenek, a szövegek gyöngék, felszínesek voltak. A világ a hozzám érkező jelentéseken át nézve unalmas és sablonos volt. Javarészt hamis is, vagy szebben mondva, csak félig igaz, mint ahogy az általában a híradók prizmáján átszűrve lenni szokott. Az első menekülési lehetőség csak öt év múlva mutatkozott, amit én azonnal kihasználtam. Kevesebb fizetésért, szigorúbb munkaidővel egy könyvesboltba kerültem, amelyet a belgrádi Nolit kiadó nyitott az Újvidéken újonnan megépült sport- és kereskedelmi központban. Elit üzletnek szánták, hatalmas hazai könyv- és folyóiratválasztékkal, idegen és antikvár kiadványokkal, lemezárusítással, egyfajta könyves és irodalmi központ szerepében, ahol könyvbemutatók, művelődési estek és beszélgetések is megszervezhetőek. Ez volt az első ilyen jellegű vállalkozás a városban. Újsütetű könyveladók csoportja futott itt össze, átlagos "munkáséletrajzzal" és bibliográfiával. Szinte mindannyian elvégeztük az egyetemet, négyen többéves, kultúrszervezetnél, kiadóháznál vagy folyóiratnál szerzett tapasztalattal rendelkezünk. Egyik munkatársunk egy ideig a *Polja* című irodalmi folyóirat szerkesztője volt, utána pedig a *Forum*-nál egy sorozatot vezetett, amely a jugoszláv irodalom fő alkotásait jelentette meg. Felmondását velem egyidőben, 1967 elején kapta, ami után önálló művészként, fordításból próbált megélni, ami köztudottan lehetetlen. A másik kollégánk szintén a *Tribün* egykori szerkesztője volt, a könyvesboltba pedig a Munkásegyletem tudományos-ismeretterjesztő kiadványainak osztályáról, a vezetői posztról érkezett. A harmadik szintén a *Tribün*-ről szökött szerkesztő volt, amely ezidőben már sztereotip és élettelen intézménnyé vált. Most éppen a jogi egyetem elvégzése után a maga választotta szakon, a filozófián diákoskodott. Legfiatalabb munkatársunk technológiát végzett, de nem bírván elviselni a zavaros szakmai és emberi viszonyokat a vállalatnál, társult velünk. Sokféle tapasztalattal rendelkezünk: szerkesztővel, irodalmival, fordítóival, de könyvesboltival egyikünk sem. A főnökünk mögött állt egyedül pár év sikeres boltvezetői múlt. Amikor a Nolit vezérigazgatója rábízta egy új típusú, pultok és unalmas eladók (akik rögtön azt kérdezik "mit parancsol?") nélküli könyvesbolt irányítását, mindannyian körégyűltünk, s kérve kértük, vegyen minket is a csapathoz. Egyesek hülyének néztek bennünket, mások azt mondták, nem tudunk majd dolgozni és főleg keresni e munkakörben. Tévedtek. Roppant erőbevetéssel tettünk mindent: hordtuk és nyitottuk a csomagokat, szászámra írtuk az árcédulákat, új árut rendeltünk és irodalmi esteket vezettünk. Inasok voltunk és tanácsadók, hatalmas forgalmat bonyolítottunk le, reme-

kül kerestünk — a Kiadóháznak. Fizetésünket szakképzetlen munkaerőként kerestük. De a munka szép és igen fárasztó volt. Tízezer címet kellett fejbentartani, tudni, melyik könyv hol található, mikor rendeltük, mikor érkezik; rendeléseket vettünk föl és minden betévedő óhajának iparkodtunk eleget tenni. Hét óra megfeszített munka után otthon persze olvasni, írni, fordítani kellett. Ami nem volt egyszerű. Két év után otthagytam az üzletet és jelentkeztem a munkaközvetítőnél. Majd leültem és elkezdtem írni a regényemet, amelynek cselekménye éppen e könyvesboltban indult. Az itt végzett munka természetesen több szempontból is értékes volt számomra. Betekintést nyertem az irodalmi és könyvkiadói termékekbe, közelről megfigyelhettem, melyik ember (a hétköznapi olvasó) milyen könyvet keres és olvas, miképpen teremődik egy könyv körül atmoszféra — vagy affér —, hogyan válnak gyöngé és átlagos könyvek bestsellerré. Alapítani kellene egy új szociológiai ágazatot, amely az olvasóréteggel foglalkozna. Addig legalább, amíg létezik ilyen.

Ebben az időben mivel foglalkozott, mit fordított le magyarról?

Könyvelárusítói időszakomban keveset fordítottam, főleg nem könyveket. Elsősorban folyóiratoknak dolgoztam. Tolnai Ottó *Gerilladalok* című versei 1967-ben jelentek meg szerbhorvát nyelven, Domonkos István *Kitömött madárja* 1972-ben, egy évre rá pedig *Én lenni* címen (ami a jól ismert *Kormányeltörésben* című vers első sora) válogatás lírájából. 1977-ben Ács Károly válogatott versei (*A menetrend dicsérete*), majd 78-ban Koncz István verseskötete került sorra. Tavaly egy újabb Domonkos-kötetet adtak ki szerbül, amelybe ezúttal is, programversként bekerült a *Kormányeltörésben*, s ezúttal a könyv is ezt a címet viseli. Némrégiben Ács Károly újabb költeményeit ültettem át, s kilátásban van egy összefoglaló jellegű kötet megjelentetése, amelyben fordítóként Ivan V. Lalićtyal közösen szereplnénk.

Említette, hogy a levegőben volt a változás, egy új irodalom kibontakozása. Mennyiben volt hatással Önre a Symposion, mennyiben befolyásolta Önt avantgardista ambícióiban? Vagy a kettő egymással párhuzamosan jelentkezett? Kapott-e Ön valamilyen inspirációt a Domonkos- vagy Tolnai-versektől?

A symposionistákat 1965-ben ismertem meg, amikor visszatértem Újvidékre és elhelyezkedtem a *Forum*-nál. Szinte naponta láttam őket a klubban, amint nagyobb csoportba gyűlve társalognak. Műveiket azonban később, a Tribünön kezdtem olvasni, amikor komolyabban kezdtem érdeklődni szellemi környezetem, s elsősorban az új, nem konvencionális alkotók iránt. Az *Új Symposion* nem avantgardista, hanem egészében modern orientáltságú folyóirat volt, s jómagam sem tápláltam avantgardisztikus ambíciókat. Mellesleg, az avantgárd szó számomra inkább katonai, mintsem művészeti szótárba illik, hisz a művészetben holtbiztosan sosem lehet tudni, hoi van az elől és hoi a hátul. Az avantgárdot legtöbbször olyan művészek képezik, akik a tehetség hiányát remek, eredeti ötletekkel, megszállott, örökké újnak-lenni akarással helyettesítik. Persze megeshet, hogy ez a "pótlék" valódi műalkotást eredményez. A *Symposion*-nemzedékből többen is keresztülestek ezen a kísértésen, s tőlük függetlenül, én is. A háború utáni generáció, amely a felszabadulás után végezte iskoláit, s gyermekkora a szocreállal, a zsdanovizmussal, a dogmatikus művészeti tradíciókkal vívott harc időszaka volt, most, 1965-ben a maga leszámolásait intézte, amely sokban különbözött az előzőtől. Ez nem a politikai indoktrináció elleni lázadás volt, mint a tíz évvel azelőtti, hanem ellenkezőleg, éppen a mértéktelen irodalmiság ellen ható, egy új politikus-

ság és a művészet új társadalmiságának megteremtésére irányuló mozgalom. Az új társadalmiság alatt mindazok az alternatív művészeti jelenségek is érthetők, amelyeket fentebb felsoroltam. S hogy engem mennyire ösztönöztek a Domonkos- és Tolnai-versek? Szívesen fordítottam őket, s valószínűleg annyira hatottak rám, mint minden jó irodalmi olvasmány. Ennek azonban nem vagyok tudatában.

Mi volt az Ön konkrét feladata az Ifjúsági Tribünnél?

Főszerkesztő voltam, ami annyit jelentett, hogy mindent nekem kellett elvégezniem. Rajtam kívül csak egy pénzügyekkel megbízott tisztviselő, egy házmester és egy takarító-futár dolgozott a házban. Néhány lelkes fiattal heti három-négy műsort is összeállítottam. Minden felelősség, még a pénzügyi is, engem terhelte. Persze a politikai is. De nekem egyedül a program minősége, időszerezése és attraktivitása számított: az időben sokat vártak a Tribüntől és sokat kellett nyújtani. Igaz, jónéhányan nem szívelhettek bennünket, nemcsak a politikusok, hanem a művészek közül is. Különösen a festők hányták szemünkre, hogy egyoldalúak vagyunk, elutasítjuk azt, ami nem a legmodernebb törekvések vonalába esik, s elhanyagoljuk a már bejáródott értékeket. Ez részben igaz is volt. De mi éppen azt akartuk, hogy a mi galériánk hagyományellenes, galériaellenes legyen. Alternatív művészeti bemutatókat rendeztünk, marginális, de új médiumok bevonásával. Természetesen tartottunk grafikai és festménykiállításokat is, de ezek is egy új szenszibilitásról tanúskodtak. Igen sok fellépőnk külföldről érkezett. Akik Belgrádban, Zágrábban vagy Ljubljanában jártak, Újvidékre is eljutottak. Ugyanakkor jópár fiatal művész, akik nálunk debütáltak, később nemzetközi karriert futottak be. Akkoriban közelebb álltunk a világhoz, vagy az volt közelebb hozzánk, mint manapság. Az újabbnál újabb technikai médiumok ellenére.

Milyen izgalmas kiállítások voltak?

A kiállítás legtöbbször mindenféle multimediális akciókkal, performance-szokkal volt egybekötve. A kiállított anyag is a legkülönfélébb volt: rejogramok, ingaszerkezettel készített rajzok, az első komputergrafikák, furcsa tenyér- és ujjformájú gumicsövek szét-szórva a padlón, amelyek ha a látogató rálép, fölugranak, s mint a fuldokló, kinyújtják karjukat. De voltak itt "fogyasztható exponatumnok", piros almák, sárga körték, amelyek kiállítás után eltüntethetők. Művészileg kíváncsi és toleráns időszak volt. Mindent, amit csináltunk, művészetnek tekintettünk, s így minden az is volt. Még a mozdulatok is, amelyekkel művészetellenes álláspontunkat akartuk kifejezni. Minden magától vált műalkotássá, mint ahogy idővel minden porrá lesz. Az egyik dühös művészyerek a kiállítóterem padlójára szögezte Lenin műveit; a másik, már kevésbé fiatal pisztolypatronokból összeállított képekkel rúkkolt elő, amelyeket kalapáccsal lehetett "megtekinteni" — a mű, a szabályos mértani figura füstté és szaggá válva égett nyomot hagyott maga után, föltépett sebbé változott. E művészet nagyrésztében összefonódott a gyöngédség és az agresszivitás, az egészséges és a autodestruktív elem.

Tudna mondani olyan esetet, amikor egy-egy vitaest "botránnyal" végződött? Persze, itt olyan dolgokra gondolok, amelyek azóta igazolódtak, csak akkor a közvélemény vagy a hivatalos szervek nem nagyon méltányolták ezeket. Egy olyan radikálisan új dolog, mint a Symposium, nagy ellenállásba ütközhet.

Nem emlékszem olyan estre, legalábbis amíg ott dolgoztam vagy oda jártam, amely

botrányal végződött volna. Az viszont megtörtént, hogy egyes előadások megtartását megkísérelték telefonos beavatkozással, fenyegetésekkel megakadályozni. Egy alkalommal egy olyan kiállítást tiltottak be, hol a különböző vizuális költeményeken és megjegyzéseken voltak olvashatók egyik akkori vezető, azóta már leváltott politikusunk számlájára. Az *Új Szimposion*nak is voltak ilyen jellegű gondjai, de nem a radikális újítások, hanem olyan szövegek megjelenítése miatt, amelyeket a politikai közvélemény (és a bíróság is) elfogadhatatlannak tekintett. E folyóirat Jugoszlávia szerte ismert volt: Tolnai, Domonkos, Végel, Bányai a szerb nyelven relatíve kisszámú publikációik ellenére jelen voltak a környezet szellemi életében. Az ő gondolataik azonban főleg belső jellegűek voltak: leszámolás a tradicionalizmussal, egyfajta művelődési provincializmussal, és ez a leszámolás a magyar nyelvközösségen belül zajlott, pontosabban a vajdasági magyar berkekben. A művészeti radikalizmus miatt sosem volt gondunk a *Tribün* szervezésekor. A valós áttörések pedig éppen e szférában történtek.

Tehát egy vers megjelenésével szembeni ellenállás nem volt olyan erős, mint esetleg a radikálisabb eszmékkel szembeni?

A radikális újítások, az úgynevezett művészeti kísérletezésekkel szembeni ellenállás a művészeti körökön belül zajlott. A politika nem avatkozott ebbe bele. Egyes nézetek szerint a politikának éppen megfelelő volt ez a forradalmi szellem a művészetben, ez az "avantgardizmus", mert az elégedetlenséget és a lázadási vágyat egy olyan terepre vezette le és ürítette ki, ahol az már érdekeit közvetlenül nem veszélyeztette. Persze ha a vers a politikára vagy a politikusra vonatkozik, nem ritkán a közvádoló is beleszól az ügybe.

Úgy tudom, hogy aztán elbocsátották az Ifjúsági Tribünről. Mi volt ennek az oka?

Az utolsó évben több olyan dolog is összegyűlt, ami a hivatalos szerveknek semmiképp sem tetszett: mindenekelőtt a *Tribün* szellemisége, a bíráló hangnem, a szabad, bátor szembenézés a fontos kérdésekkel, egy dogmamentes tudat. Az 1968 utáni években a fiatal értelmiség elvben gyanús volt, és velük együtt mindazok, akik szolidaritást vállaltak az egyetemistákkal. A belgrádi, zágrábi filozófusok és szociológusok egy csoportját anarcho-liberalistának kiáltották ki, amely címke a legkülönbözőbb célokra volt használatos. Közülük azok, akik az egyetemeken dolgoztak és tribünesteket tartottak Belgrád szerte, jónéhányan hozzáuk is meghívást kaptak. Itt azonban nem léphettek föl. Így aztán engem két-három bejelentett, majd lemondott est miatt keményen megbíráltak, és távoznom kellett a Tribünről. Őszintén szólva, a két születésem is beleszámítva mintegy négy-öt évet töltöttem ebben az intézményben, ami untilig elég. Az Ifjúsági Tribünről általában nem nyugdíjba vonulnak az emberek.

Életének már említett kitérői után került Ön a Vajdasági Íróegyesület titkári pozíciójába. Gondolom, ennek kapcsán a modern vajdasági irodalommal való kapcsolata még szorosabb lett, hiszen közelről ismeri az itt alkotó írókat, költőket, naponta találkozik velük. Mik a jelenlegi benyomásai, tapasztalatai a jugoszláviai magyar, illetve a többi jugoszláv irodalmak tendenciáiról, haladási irányairól? Egyáltalán: hogyan alakul ma ezeknek az irodalmaknak a helyzete, milyenek a lehetőségei?

A Vajdasági Íróegyesület titkáraként tényleg naponta személyesen találkozhatok író-

inkkal, de műveikkel csak úgy, mint bármely más átlagolvasó. Ebben a munkaköröm nem segített, inkább hátráltat: túl sok időt vesz igénybe. Olvasóként pedig azt veszem kézbe, ami érdekel. Figyelemmel kísérem például Tolnai, Végel és még néhányuk munkásságát, de nem érzem elhivatottnak magam arra, hogy elbíráljam a jugoszláviai magyar irodalom egészét. Ugyanilyen okokból nem beszélhetek a többi jugoszláviai irodalmak általános tendenciáiról sem. Főleg azért nem, mert általános tendenciák, irányzatok nem is léteznek benne. A főbb vonulatok fölismerése és leírása az irodalomtudomány és a kritika feladata.

Mint ahogy említette, avantgárd költőként indult...

Csak második verseskötetem hozható kapcsolatba az avantgárral, vagyis az "újabb művészeti törekvésekkel", ami kevésbé nagyratörő és semlegesebb elnevezése az időszak művészeti törekvéseinek. A könyvirodalmi, költői projektumok és performance-ok szövegét tartalmazza, amelyek 1970 után születtek, vagyis amikor már a főbb, hevesebb "földréngések" elmúltak, s a művészeti talaj megnyugodott. Valószínűleg az a pillanat volt ez, amikor a művészetellenes akciók, amelyek ellenálltak a tartósabb médiumba való besorolásnak, most fokozatosan beépültek valamelyikbe. A könyv egy része egyfajta szövegpartitúra: önmagában is megáll, de életre csak előadásakor kel. A klasszikus verssel ellentétben azonban egyetlen szavaló vagy színész sem tolmácsolhatja hűen, a szerzőt kivéve. A korszak sok más művészeti aktivitásához és formájához hasonlóan ezek is előadott szövegek, ahogy neveztük őket, erősen a fizikai léthez, a szerző pillanatnyi életkörülményeihez kötődnek. Nevezhetnénk gesztus-szövegeknek is. Talán egy destruktív, autodestruktív művészeti viszonyulás kifejezői: a művész után megszűnik a mű, a művészet csak egy pillanat, akár az élet. A valóságban azonban az az erő és szenvedély, amellyel a művészet tagadta önnön tartósságát, átalakult a mű erejévé és szenvedélyességévé, tartóssággá. Kötetem címe *67 perc fennhangon* volt. Már a kiadóhoz készültem vele, de még mindig nem találtam megfelelő címet. Hiányzott a könyvhöz való viszonyulás. Mi ez? — kérdeztem. Erre leültem és fennhangon elolvastam a füzetecskét. Pontosan hatvanhét percig tartott. Előadásommal éppen ennyi időszakaszt hódítottam meg, ennyit csikartam ki magamnak az öröklétből. Azt azonban nem tudhatom, hogy vajon az öröklét elismeri-e nekem ezt az alig több mint egy órát.

Nemrégiben díjat kapott első regényéért. Hová helyezné el művét a jugoszláv prózában, amely Kiš, Tišma, Bulatović, Pavić stb. révén egyre nagyobb rangot vív ki a világirodalomban? Szeretném, ha egy kicsit bemutatná regényét!

Nem az én dolgom, hogy a munkámat a jugoszláviai irodalomban elhelyezzem. Az írónak természetesen van egy intim meggyőződése, vagy legalábbis érzése arról, hol áll a műve az adott irodalmon belül, de ez nem tartozik a nyilvánosságra. Az ő dolga az írás, a tévedéseket pedig hagyjuk csak a kritikusoknak. Noha a kötet terjedelmében nem nagy, mégis nehéz lesz pár szóban bemutatnom. A kritikusok szerint egy regény regényéről van szó, legalábbis egyik síkjában. A könyvemben az a vágyam fejeződik ki (a szerző és az elbeszélő azonos a szövegben), hogy a lehetetlen megvalósuljon: apám és nővérem élete; az én nem rekonstruált, hanem konstruált mindennapjaim azokkal a személyekkel, akiket a valóságban nem ismerhettem, akiket a háborúban veszítettem el. Apámat, mint már említettem, 1942-ben Ukrajnában végezték ki, az unokanővéremet pedig az auschwitzi gázkamrában. Ugyanakkor a műben sem titok, hogy az életük színtiszta fikció. A regény a könyvesboltban indul, amelynek atmoszférájában egyedül a fikció a tagadhatatlan valóság. A kriti-

kusok azt is megállapították, hogy három, egymással összefolyó szövegszint különböztethető meg, de amelynek ellenére a könyv "áttetsző" és gördülékeny. Nekem pedig ez a legfontosabb. Úgy tűnik, érzelmileg lekötelezi az olvasót. E szempontból a kritikus észrevételek, hogy a regényem metaprózai eljárást követ, nem is hangzik olyan ijesztően.

Úgy tartják Önt számon, mint a jugoszláviai magyar, és általában a magyar irodalmak egyik legjobb szerb fordítóját. Elég talán Domonkos István Kormányeltörésben című versének kongeniálisra sikerült fordítását említeni. Mi az oka ennek az erős kötődésnek a magyar irodalomhoz? Vannak-e ennek a vonalomnak alkotói jelei az Ön művészetében?

A körülményeknek köszönhetően egyfajta fordítói hajlam, s talán tehetség is kifejlődött nálam. Egyetemistaként angolról fordítottam. A sorsom alakulása folytán kezdtem magyarról is átültetni, de nem mondhanám, hogy a priori kötődöm a magyar irodalomhoz. És talán egyetlen más irodalom egészéhez sem. Egyes művekhez vonzódok, függetlenül kulturális hovatarozásuktól. A magyar gyermekkorom nyelve, s fordítás közben mintegy visszatérek hozzá. Azt sem mondhatnám, hogy a fordítandó mű kiválasztásakor költészeti rokonvonásokat tartanék szem előtt. Éppen ellenkezőleg: úgy érzem, azok a munkáim a leg-sikeresebbek, amelyek eltérnek saját világomtól, épp ezért jobbnak, elérhetetlennek tűnnek számomra. Fordítás közben, bizonyos értelemben, elérhetővé teszem őket a magam számára.

A magyarországi magyar irodalomból mit fordított le, illetve mit tervez az elkövetkezőkben?

Több magyar szerzőt fordítottam már, Kassákot, Szentkuthyt, Pilinszkyt, Weöres Sándort, Mészöly Miklóst, Erdély Miklóst, Tandorit és másokat, de csak részleteiben. Még nem nyílt alkalmam arra, hogy teljes magyar fordításkötetet jelentsek meg. Egy kivétel van, Szabó Magda gyermekeknek szánt írása egy ügyfogyott báránypáról, amely a második osztályban kötelező olvasmányként szerepel. Egy belgrádi kiadóház tervbe vette Kassák 1955-1956 között íródott naplójegyzeteinek megjelentetését, amelyet már egészében *Letopis Matice Srpske* című újvidéki folyóirat számára is elkészítettem. Sajnos, Kassák is a jugoszláv gazdasági válság áldozata lett, s kiesett a programból. De legalább, részleteiben, folyóiratban napvilágot látott. Ami az elkövetkezőket illeti, több a vágyam, mint a konkrét tervem: mindig megfogadom, hogy majd nyugdíjba vonulásom után több időt szentelek neki. Vagy újra a munkaközvetítőhöz kerülök, amit nálunk foglalkoztatási érdekközösségnek neveznek.

A sokszínű jugoszláviai irodalmi életben mi volt az, amely Önt különösen inspirálta, esetleg hatással volt műveire? Mi az, amit Ön hagyománynak tekint a saját, illetve a vajdasági irodalom számára?

Emlékszem a művekre, amelyek megragadtak, de hogy melyik gyakorolt rám hatást, nem tudhatom bizonyosan. Ezek nem minden esetben kiemelkedő művek. Tizenöt évvel ezelőtt például komolyabb befolyást egy középszerű író gyakorolt rám: teljesen lebénultam, frásaimat egy centripetális erő feszítette meg, minden zsákutcába futott, amikor is egy könnyed és felelőtlen, nem kimunkált szövege ennek a tehetséges, de önkritika nélküli írónak fölszabadított e nyomás alól, s a szöveg magától beindult... De ez nem lényegi, hanem

inkább mechanikus ösztönző erő volt. Az ember kedvel bizonyos műveket; de hogy mi formálta íróvá...? Szívesen olvasom Andrić elbeszéléseit és krónikáit, esszéit, Meša Selimović *A dervis és a halál* című regényét, Anica Savić Rebac irodalmi és esztétikai tanulmányait, Isidora Sekulić esszéit, az újabbak közül pedig az *Amikor a tők virágzott*, a *Petrija koszorúja* és más Dragoslav Mihajlović-elbeszéléseket, Bora Ćosić *A családom szerepe a világforradalomban* című kisregényét, Danilo Kištól a *Homokórát*, *Borisz Davidovics síremlékét*, Mihajlo Danojlić munkáit, többek között a rövid lélegzetű, de gyilkos vitaszövegeit a *Ktn a szavakkal* kötetből, amely talán az elsők között, igen szellemesen és élesen, kiforgatja egy hazug, idealizált világnak és e világ értékrendjének kifejezésvilágát. Azoknak a szerzőknek a névsora, akik adott pillanatban sokat jelentettek számomra, jóval hosszabb. Mindenekelőtt Boško Petrović és Aleksandar Tišma műveit említeném, amelyek már a szerb kultúra szerves részévé váltak, különösen vajdasági vonatkozásukban. Szóltam már nemzedéktársaimról is: egy-egy Domonkos-vers, Tolnai esszéi, s a maguk idejében igen hatásos, nyelvi igényes Vujica Tucić-verseket sém hagyhatom ki a fősorolásból. Mindez azonban csak elenyésző részét képezi a jugoszláv irodalomnak. Az ország irodalmi hagyománya elképzelhetetlen Krleža és társai nélkül, de az ő nevük már különben is közsímet. De ha már a tradíciókról beszélünk, hadd említsek két szerzőt, akiknek művei kikerekítik a névsort. Két fordítóról van szó, költőkről, a sok elszánt közül, Stanislav Vinoverről, akinek buja, könnyed Rabelais-fordítása még egyetemista koromban lenyűgözött, s pályatársamról, Ács Károlyról, aki a jugoszláv irodalom szinte minden gyöngyszemét újraénekelte magyar nyelven.

Mi az, amivel mostanában foglalkozik, amit jelenleg fordít?

Pillanatnyilag nem fordítok semmit. Fölkérésre, folyóiratok részére szoktam időnként verseket fordítani. Ami a saját írásaimat illeti — jelenleg csak rövidebb lélegzetű prózára futja az időmből.

Mi a jelenlegi, illetve a régebbi magyar irodalomból az, ami nagyra értékeli?

A magyar irodalom nem szakterületem, szisztematikus olvasásról ez esetben nem is lehet szó. De úgy érzem, amit fordítottam, a magyar irodalom élvonalába tartozik. Szentkuthy *Prae*-je annak idején nagy fölfedezés volt számomra, s véleményem szerint a huszadik század egyik alpműve. A költők közül Pilinszky nevét emelném ki, de Weöres sokoldalú és terjedelmes munkássága, nem hétköznapi alkotói kíváncsisága is tetszik. Erdély Miklós költészete nem terjedelmes, talán nem is széles körben ismert, de annak az avantgárd szellemnek a lírai kifejeződése, amelyről már szóltam, s amely szellemiség Magyarországon valamivel nehezebben jutott el a közönséghez. Másfelől Erdély számára a vers csak egy volt a médiumok, a tudományos kísérletezések közül: a film területén is, az úgynevezett kísérleti filmekben is csodálatosat alkotott, *Verzió* című munkája pedig a szakértők szerint a magyar kinematográfia csúcsteljesítménye. Sokoldalú művész volt. 1980-ban a zágrábi Egyetemista Központban például filmbemutató mellett environmentális happeninggel is szerepelt. Összes tehetségét abba fektette, hogy ismeretlen maradjon.

1988. augusztus

(PozsikLászló)